

Літературний РІК

С.Гординський

(від жовтня 1942 до жовтня 1943 р.)

Українське літературне життя останнього року зосереджувалося передусім у Галичині; деяку видавничу діяльність проявляла й Прага та Берлін (передусім часописи). Щож до Східної України, так там літературне життя далі залишалося неналадним, — єдині тільки Харків і Полтава, що лежали ввесь час у фронтовій полосі найлютіших боїв, знайшли можливість проявити деяку ініціативу на літературному полі.

До деякої міри історичною подією є тут конференція українських письменників, яка відбулася в половині червня в Харкові, на якій, може вперше від часу відходу московської окупації, зроблено підсумки нової літератури у всеукраїнському розмірі.

Після розгрому української культури, майже поголовного винищення її творців, переведеного на Україні з притаманною Москві консеквенцією, спершу могло здаватися, що не лишилося взагалі ніяких потенціальних можливостей для продовження нової літератури, ані ніяких перспектив на майбутнє. Це показалося оманним, — причин до песимізму немає ніяких. Скрізь можна прослідити стихійний зрив молоді, ще хаотичний, безформний, не обнятий в якісь певні береги, — але цей хаос перед народженням нового показує, що ще сильні паростки тієї творчої національної істоти, яка, знайшовши себе і влившись в свою форму, проявиться знову переможно і яскраво. Як тільки владнаються більш-менш нормальні умови літературно-мистецького життя, як старші, вже багаті досвідом письменники знайдуть змогу покерувати тим стихійним рухом, ми не маємо причин боятися за майбутнє нашої літератури і на Східних Землях.

Інакше представлялася справа в Галичині, де вже від двох років був налаштований творчий апарат: видавництва, журнали, літературні організації, де письменники ма-

ли змогу формувати свого читача. На Галичину перейшов також перший обов'язок зайнятися літературною спадщиною, що її полишили знищені Москвою українські письменники. Відомо, що залишилося багато творів, яких ті письменники за свого життя видати не змогли, не кажучи про ті твори, які були вже видані, а потім вилучені з продажу та бібліотек і позичувані. Отак уперше появилася в Галичині друком „Патетична соната” Миколи Куліша, один з переломових творів української драматичної і, взагалі, нової української літератури. З незвичайною силою динаміки вивів Куліш у своїй драмі боротьбу часів революції в Україні 1918 р., нав'язуючи її прямо до козацької героїки, та ще далі — до античного міту про корабель аргонAUTІВ. Майстерно виведені в тій драмі типи українського національного табору — українська Жанна д'Арк — Марина, що, під прибраним прізвиськом Чайки, веде збройну повстанську боротьбу з московським наїзником, далі тип її батька, вчителя, що ще сидить душею у старому романтичному просвітанстві і не вміє ще вкласти його на конструктивні державні рейки. З меншою силою і плястикою виведені й постаті з табору білогвардійського — родина генерала Пероцького, носія вже збанкрутованих ідей „єдиної-неділимої” і, врешті, табір большевицький, з його героїною — проституткою Зінькою. Кинувши свою драму на тло музики — на тло патетичної сонати Бетговена, — Куліш досяг у своєму творі незвичайної глибини, сягнув до самих метафізичних глибин буття української істоти — одиниці і національної збірноти.

Дуже значним здобутком української поезії є збірка поезій — Євгена Плузника († 1936 року на заслання) під назвою „Рівновага”. Правда, окремою книжкою вона досі, коли пишемо ці рядки, ще не появилася, але друкували її

на своїх сторінках празький журнал „Проблем” і харківський „Український Засів”. Після двох своїх поетичних збірок — „Дні” і „Рання осінь”, що поставили автора в ряди перших українських поетів, нова збірка дає наче завершення його поетичного обличчя, яке характеризує сама назва збірки — рівновага. Після деяких ноток песимізму, нам таких зрозумілих у поетовій підсовітській дійсності, останній збірці притаманне філософічне поглиблення, шукання (і знайдення) власного світу уяви, що різко протиставився обмеженому матеріалістичному світові большевицькому.

Як ми вже писали вище, Галичина притягала до себе активні літературні сили. Туди переїхав Аркадій **Любченко**, один з нечисленних, що залишилися при житті, членів „Валіге” і співробітників „Літературного ярмарку” Правда, видана у Львові **Любченкова** збірка оповідань і повістей „Вертеп” подає вже передше друковані речі, але були там такі, що їх засудила большевицька критика, як повість „Обрава”, „Вертеп”, оповідання „Ворог”. А втім автор, що працює над новою повістю, періодично давав про себе знати своїми новелями та спогадами, що їх широко передруковувала українська преса обабіч Збруча.

Дуже плодovitий письменник—**Василь Чапленко**. Його побутово-історична повість „Пиворіз”, написана із щироукраїнським гумором, трохи того типу, що ми його знаємо в Гоголя, показує, що автор знаменито вчувся в часи гетьманщини. Це підтверджує й Чапленкова комедія „Знайдений скарб”, також із козацького побуту. Автор уміє передусім підхопити в обох своїх творах ті комічні риси своїх персонажів часів гетьманщини, де козацтво, після великого героїчного періоду, почало обміщанюватись та губити свої давні ідеали. Особливо цінним набутком є Чапленкова пригодницька повість „На узгір’ї Копетдагу” вже хоч би тим, що цей пригодницький жанр у нашій літературі майже не розроблений.

Ця остання Чапленкова повість появилася в бібліотеці „Вечірньої Години”, яка, після передруків та перекладів (А.Т.Е. Гофман, Люб Бусенар) почала виробляти вже й своїх популярних авторів т. з. легкої літератури. Варті тут ще відмічення в цій бібліотеці: пригодницька повість **Анатолія Курдикі** „Три королі й дама”, з життя пачкарів, і „Доктор Качіоні” **Геменя Жмур-**

ка — любовна повість з часів першої світової війни.

Досить добре представляється нова серія повістей, видана „Українським Видавництвом”. Тут, передусім, треба згадати „Три покоління” **Фотія Мелешка**, автора, відомого вже дзвінше своїми оповіданнями й споминами, що тепер здобувся на широке епічне полотно. Його „Три покоління”, що отримали другу нагороду на літературному конкурсі „Українським Видавництвом” (дві перші частини) це твір, стилем витриманий в українській повістевій традиції, розроблений ще **І. Нечуем-Левицьким** та **П. Мирним**, але новий своїм новим сюжетом. Деякі аналогії можна б йому знайти в Самчуковій „Волині”, який він, зрештою, з мистецького боку не уступає, подаючи, крім прозорої сюжетної побудови, глибокий епічний віддих. Це останнє варто підмітити, бо українським письменникам перестало вже вистачати навіть речі імпресіоністичний стиль і вони шукують міцних конструкцій, зв’язкої будови сюжету, ширини розгортаних подій.

Побіч цієї повісті звертають на себе увагу два твори-повісті — „Кар’єра” **Вол. Бірчака** і „Розгублені сили” **В. Гірного**. Те, що передусім кидається при тих повістях в очі, це деяка, сказати б, протоколярність їх стилю, антиліричність — наче протест проти недавньої лірично-імпресіоністичної розкиданості. Ця реакція дуже знаменна, вона показує, що в українській прозі йде шукання нового вислову, нової форми, помічається звертання до „автентизму”, до більш речевого опису пережитих подій. Отак Бірчак розгортає свою повість на тлі життя нашої закарпатської інтелігенції, поверховно-культурної, безпорадної, а Гірний виводить у своєму творі маюнон української робітничої еміграції у Франції.

Повість з недавніх днів — з німецько-польської війни, — дала **В. Марсьяка**. Його „Буря над Львовом” — це цікаво підмічені переживання жінки у воєнний час у Львові. Вона написана і легко, і психологічно поглиблена, — авторка вміє викнути в суть навіть дрібних, буденних справ, піднести їх до мистецької висоти.

У Празі появилася популярна історична повість **П. Феденка** п. н. „Гетьманський кум” — про полк Кричевського. Повість ця — властиво історична хроніка, досить незвично переповідає історичні факти.

Юрій Косач дав два твори, які різно прийняла літературна критика. Автор з

любки бере до своїх творів сюжети історичні, із своєю історичною основою поводиться досить вільно, не завжди дотримуючись історичної імовірності. Це й було те, на що звертала увагу критика з нагоди появи його повісті „Рубікон Хмельницького” і драматичної поеми „Облога”. В „Рубіконі” автор вивів часи росту Богдана Хмельницького два роки до його зриву проти Польщі. Тут автор користувався теж і маловідомими, ним знайденими, матеріалами з чужинних архівів про перебування майбутнього гетьмана за кордоном та про інтриги тодішньої європейської політики навколо України. Як типовий романтик, Косач вивів постать Хмельницького героїзованою та ідеалізованою, вивів наростання майбутнього вождя, не раз підтягаючи характеристики до фактів, що сталися кілька років пізніше. Подібне, можна сказати і про „Облогу”, яка з великим успіхом ішла в театрах Галичини. В драмі зручно побудована інтрига і звучний вірш, ало історично доба віддана в стилі, притаманному більш пізньому від козацької доби стилеві — рококо.

З ділянки драми слід ще відмітити п'єсу Сергія Кокота „1933 рік”. Це сценічно добре збудована п'єса з часів організованого Московію голоду в Україні, п'єса з рисами трагедії. Дві п'єси дав Іван Керницький — комедію „Король стрільців”, яку ще до цієї війни ставив один з галицьких театрів, і „Квіт папороті”, п'єсу на тлі молодих років Івана Франка.

У Празі, у в-ві „Пробоем”, появилися два томи „Легенд старокиївських” Наталени Королеви, зтворки вже із своїм власним і виробленим стилем, яка добре відома в Галичині своїми повістями та оповіданнями з видань кол. бібліотеки „Дзвонів”. У Празі теж появилися три збірки поезій: Ів. Савчура, С. Риндика та Ів. Ірлявського, яких одначе нам не доводилось бачити (бібліотеки празьких видань чомусь не дістають), тому й не можемо про них нічого ближче сказати.

З галицьких поетичних видань маємо небагато. Заповіджено вихід кілька збірок, але досі за книгарськими вітринами появилися тільки „Вибрані поезії” Євгена Малаюка („Українське Видавництво”). Тут уперше зібрано найкращі речі цього поета, друковані по різних збірках, не раз мало доступних читачеві (вони появилися в Под'єбрадах, Гамбурзі, Парижі...). В збірці є й нові, досі недруковані поезії. Як цілість,

збірка дає підсумок 20-річної (1923-43) поетичної праці поета, найвидачішого представника нової української літератури. Сьогодні його творчість цікава передусім для придніпряньського читача, який не мав досі змоги заізнатися з цим поетом, що його так запекло поборювала большевицька критика в Україні.

У празькому в-ві Ю. Тещенка появился збірка поезій Юрія Клена „Корабель”, що обіймає найкращі його вибрані поезії. Поет великої культури, один з групи п'яти неокласиків, він у цілості своєї творчості показується куди більш неоромантичним, як класиком. Деякі поезії з „Каравел”, як ось „Софія”, „Україна” — належать до вершкових досягнень нової української поезії. Та поезія — наче монументальні мозаїки із стін старих княжих соборів.

В тому самому видавництві появилися друком „Вибрані поезії” С. Гординського за 1933-43 рр. Збірка, крім оригінальних поезій дає й численні переклади з німецької і французької літератури.

З дрібніших видань згадаємо ще оповідання Галини Лашенко п. н. „Діти”, „Зшиток малого монгола” О. Добрянської-Коренець, а далі серію дитячих видань. Тут, переважно у віршовій формі, маємо низку нових творів З Гренджі-Донського, Р. Завадовича, І. Наріжної, Н. Забіли, та ін.

Перекладна література збагатилася деякими новими творами. Маємо розкішно перевиданого Гетогового „Райнеке-ліса”, що передше появился друком у Києві ще за большевицьких часів; автор перекладу — невідомий, імовірно Дм. Загул; але большевицьке видавництво, після зліквідування письменника, не посоромилося видати його працю без подання авторового прізвища... Далі маємо нові цінні переклади з німецької літератури: Гете „Іфігенія в Тавриді” (пер. П. Карманського) і „Торквато Тассо” (пер. Дм. Николишина), Шіллера „Мессинська наречена” (пер. П. Карманського). Тут слід згадати іще не виданий досі друком переклад Шекспірового „Гамлета” пера М. Рудницького, що його ставив львівський театр. Саме „Гамлет” міг би свідчити про те, до якого поглибу дійшла культура українського слова — останні роки дали аж чотири добрі переклади цієї трагедії. Крім Рудницького переклав трагедію О. Бургардт (ще невидана), В. Вер та С. Гусак. Крім цього перекладено у Львові і Харкові для театрів деякі драми Гольдоні, Шіллера та ін.

Слід згадати ще про перевидання деяких наших клясики; тут маємо низку творів таких письменників, як Квітка-Основ'яненко, М. Вовчок, П. Куліш, Свидницький, Франко, Коцюбинський (повне видання творів), Л. Мартович (повне видання), Грінченко, Васильченко, Б. Лепкий, Микола Зеров (поезії і науково-критичні праці) та ін. Твори ці важні передусім для шкіл, але й серед найширшого загалу вони дуже почитні, не кажучи про те, яку вагу мають ті твори для молодого письменника, який щойно формує свій стиль.

З наукових літературознавчих видань, що появились книжкою, згадаємо „Історію української літератури” Дм. Чижевського (вид. Ю. Тищенка в Празі), працю „Овідій в українській літературі” Є. Ю. Пеленського і критичну працю І. С. Романченка „Куліш — біограф і критик Гоголя”, видану в Ромнах 1933, — єдина наукова праця, видана за останні роки в Східній Україні.

Все те — книжкові видання, що появились на просторі традиційного „поцейбіч”. „Потойбіч” Збруча вийшло друком, і то зовсім випадково, заходами самих таких авторів, кілька тоненьких брошурок—збірок поезій Ситника, В. Тарноградського (присвячена робітникам, що працюють у Райху), Івана Гайсса — збірка поезій німецького колоніста з Вознесенського над Богом, п. н. „Світанок”, 2 збірки поезій Гр. Чаплі. Це все, що нам відоме. Правда, з газет довідуємося, що цей чи той письменник має готові до друку твори — збірки поезій, повісті, драми, — але про них, як про твори неопубліковані, годі писати. Значну кількість поезій друкувала поточна преса. Серед цих іще завчасно згадувати якісь імена чи твори. З молодих яскравіше виявляються тільки О. Веретенченко, поет із уже значним багажем поетичного знання, що м. і отримав І премію на конкурс пісень для українських добровольців німецької армії. Чи не найзначніший сьогочасний поет придніпрянської України, М. Орест, друкував свої лірики в Галичині, де „Українське Видавництво” й готує до друку збірку його поезій п. н. „Луни літ”. Ми мали змогу ту збірку прочитати і можна сказати, що М. Орест безперечно один з найцікавіших сьогочасних українських ліриків, майстер поетичного слова великої культури.

Переходячи до журналів, що в великій мірі гуртували навколо себе літераторів,

згадаємо передусім три з них: „Наші Дні”, празький „Пробоем” і харківський „Український засів”. У всіх тих журналах зустрічаємо імена чільних сьогочасних українських письменників. Поезію в „Наших днях” репрезентували М. Орест, Т. Осмачка, Є. Маланюк, Ю. Косач, Є. Яворівський, І. Ковалів, Д. Николишин, Б. Нижанківський, В. Чапленко, С. Кушніренко, О. Гай Головка, І. Багрянний та ін. Друкувалися там уперше твори давніших поетів — неопубліковані досі поезії Лесі Українки, Миколи Зерова, Є. Плужника. У прозі й драмі маємо твори Миколи Куліша, Ю. Косача, А. Любченка, Н. Королеви, В. Грінюго, М. Цуканової, І. Ковалева, Д. Гуменної, Г. Східного, Є. Деслава, Б. Ольхівського та ін., літературознавчі статті В. Сімовича, М. Іванейка, Ю. Шевельова, Ю. Косача, Є. Маланюка, Ю. Липи, Л. Нигрицького, Д. Штикала, Ю. Гаморака, М. Деркач, О. Косач-Кривинюк, П. Одарченка, В. Міяковського, О. Оглоблина, І. Брусного, Б. Галайчука та ін.

У „Пробоем” (з якого, зрештою, доводилось нам бачити тільки доривковий випуск) передруковано із східно-українських часописів численні поезії придніпрянських поетів. З оригінальної поезії звертають увагу передусім нові твори Юрія Клена (О. Бургард), переклади з німецьких поетів Михайла Зерова (брата Миколи), лірика Оксани Драй-Хмари; з прози — новели Й. Позичанюка, витримані трохи в тому романтичному стилі, що його в нас розробили Яновський та Косач, оповідання і фрагменти повістей Н. Королеви, нариси Ж. Процишина та Є. Деслава, цікаві своїм зв'язком стилем і намаганням знайти на світових бездоріжжях душу української людини.

Харківський, а пізніше полтавський „Український Засів” містив не багато новин з поезії — тут підпомагали журнал більш поети „цьогобічні”. Куди краще представлялася проза, а головно літературна й наукова критика. В журналі були поміщені недруковані твори зліквідованих українських письменників: новеля Г. Косинки, фрагмент драми К. Буровія, поезії М. Зерова, Є. Плужника. З нової прози варті уваги новелі Ю. Кандієва, Й. Позичанюка, Є. Яворівського, В. Дубровського, М. Цуканової, повість В. Домонтовича „Без ґрунту”. Критика і наука представлена такими іменами, як Ю. Бойко, Ю. Шевельов, В. Петров (редактор журналу), П. Ковальов, М.

Яшек, В. Гришко, М. Оглоблин, В. Державин та ін.

До часу, коли пишемо ці рядки, появилася 4 випуски журналу, та і то з них вип. 3, уже видрукований, затратився під час воєнних дій у Харкові. Та, що б не казати, журнал своє важливе завдання виконав, — він виказав наявність значних літературно-наукових сил в Східній Україні, що при кращих, як воєнні, умовах могли б виступити куди яскравіше.

У зв'язку з цим журналом слід згадати харківську „Конференцію українських письменників“, яка відбулася в половині червня 1943 р. Її місія ще пізніше, повторена і в Києві. Конференція дала перегляд літературних сил та підтвердила непорушну єдність і цілеспрямованість української національної літератури, що її напрямної лінії не зуміли викривити своїми азіатськими методами навіть большевики; хоч нитку розвитку української літератури насильно перервано, поети Галичини її еміграції далі втримували ту нитку традиції, і тепер можна спостерегти, як українська література повертається у свої нормальні береги.

Відзначимо тут ще десятиріччя смерті Миколи Хвильового, що широким відгомном відбулося в українській пресі. Саме сьогодні, на тлі удару ворожих сил, Сходу з Заходом, тим плястичніше і яскравіше стає перед нами вся велич ідей, висунених Хвильовим, і його концепції України, як авангарди й організатора звільнених з московського ярма народів Сходу — на базі західно-європейських ідей. Висунені колись в літературній формі, ті динамічні ідеї ввійшли в життя і стали гостро політичними та пробоевими для сьогочасного українця.

Літературні матеріали поточного порядку містила постійно періодична преса; тут, у цьому загальному огляді, годі давати перегляд навіть того, що, цікавіше, донебудь появилася. Згадаємо тільки побіжно такі часописи, які присвячували свої сторінки теж літературі й мистецтву: львівська „Дорога“, журнал молоді, який мав і свою сторінку молодих поетів, дитячий журнал „Малі Друзі“, берлінський „Український Вісник“, що містив літературно-критичні статті, та „Дозвілля“, часопис для українських робітників зі Сходу, що працюють у Райху. Журнал цей — легкого, розривкового типу, містив оригінальні та передруковані прозові речі і поезії; з поетів

того журналу відмітимо В. Барку та Онуфрієнка. Літературні матеріали містив і берлінський „Голос“.

Широко літературні й наукові матеріали містив краківський щоденник „Краківські Вісті“ та найкращий східно-український часопис, колишня харківська, а потім полтавська „Нова Україна“.

* Спробою пожвавити літературний рух в Галичині, був „Літературний Конкурс Українського Видавництва“ на повість, драму і критику. Мав він за мету виявити не лише нові таланти, а й уже готові творити тих письменників, що вони їх ще не знайшли змоги видрукувати. Хоч обмежений до самої Галичини, конкурс був досить численно обісланий творами, але першої премії не отримав ніхто. Дві другі отримав Ф. Мелешко за свою епічну повість „Три покоління“, про яку ми вже писали, і Дмитро Николошин за драму „Підводні скелі“, життя молодого Франка. Франкові з часів його кохання до Ольги Рошкевич присвячена теж, відзначена 3-ю премією, повість Дениса Лукіяновича „Три гульдени“, 3-ю премію отримав і Ю. Липа за драму „Король Гаїті“. Крім цього відзначено п'єсу „Марш Чернігівського полку“ Ю. Косача, прем'єра якої пішла в станіславівському театрі у вересні 1943 р., та репортаж-спомин з большевицької в'язниці Ів. Шкварка п. н. „Проклинаю“. Це останнє — річ сильна своїм драматизмом, і коли б вона відповідала умовам конкурсу і була подана в іншій, новітній, формі, могла була отримати одну з перших нагород. Більшість нагороджених творів досі ще не видана. Про конкурс можна сказати, що нагороджені твори стояли на значному літературному рівні. Новий, розписаний на черговий рік, конкурс „Українського Видавництва“ повинен показати нові твори ще більшої мистецької вартості, бо письменники мали час і змогу приготуватися до цих літературних змагань. Можна бути противником такого способу виявлювання талантів, але не можна заперечити, що така інституція нагород у Галичині, започаткована „Товариством українських письменників і журналістів ім. Франка“ в 1933 році, виявила за 10 років не один новий талант і твір.

Крім цього конкурсу треба ще згадати нагороду „Спілки письменників“ за найкращу українську книжку 1939-42 р. Отримав її Т. Осмачка за збірку поезій „Сун

насникам". Визначення цієї нагороди, абстрагуючи від справжньої, чисто поетичної вартости збірки, стрінуло подекуди докір на адресу журі тієї нагороди, за те, що воно нагородило твір, позначений нотками песимізму.

Закінчуючи цей ретроспективний огляд, скажемо, що перед українською літературою, перед українським словом, стоїть у сьогочасному велике і відповідальне вавдання. Саме тому, що слово у своїй суті таке аматеріальне, що його не можна знищити. Твори інших родів мистецтва — архітектури, малярства, різби, театру — можна знищити, бо все ж таки їх зверхня форма матеріальна і вони в тій своїй формі одноразові. Зате слово живе в людській свідомості, воно триває так довго, доки існує й людина. Багато пам'яток сьогочасного мистецтва — і в чужих, і в нас — ля-

гло і ще ляже в руїні, але не можна знищити ні Данте, ні Шевченка. Творчість наших зліквідованих Москвою письменників також цього найкращим доказом; багато з того, що збереглося у своїй дочасній матеріальній формі, видано або перевидано, і воно живе далі, яскраво і переможно. Тому маємо всі дані сподіватися і вірити, що з великої проби, яка так досвідчила передусім українські землі, переможним вийде й українське слово, — як висловник тієї духовної структури нового українця, яка має перед очима виразну мету і знає, куди веде послідовно шлях, витичений нашої сьогочасності всіма віками української героїчної історії.

Від Редакції. Можливо, що деякі книжки, про які пише автор, в час виходу нашого Альманаху ще не будуть у книгарському продажі, але автор писав також і про твори, про які йому було відомо, що вони в друку.

(В тридцятьліття).

*Ніби сниться: завітчана площа,
Ріки прапорів, море голів,
І та пісня --- з усіх наїдороща,
І те серце, роздзвонене зноп.*

*І нараз все затихло як камінь,
Тільки сонце на кожнім лиці,
Перед ними не вправи вінкама,
Але криси, багнети... Стрільці!*

*Ніби сниться: На сході б'ють громи,
Кров пожеж багрянить небеса,
В попелищях церкви і хорони,
І бездомний народ по лісах.*

*Ніби сниться: Збруч-річка глибока,
Пшениці, і витявві сади,
І країна, далека, широка,
І ради, і ради, і ради...*

*Та не згасло у грудях завзягта
Стрий, присяга, купований кріс,
І забуте, старе Закарпаття,
І сліди, ще князівських коліс.*

*Ніби сниться: Бескид, сніговий,
Темні бори, розбиті хати,
І розгублені в зворач надії,
І хрести, і хрести, і хрести...*

*А там наступ, усміхнені гори,
Понад ними веселка сторіч,
І нечувана пісня бадьора
Про Червоану Калину, і Січ*

